

УДК 811.161.2'28:821.161.2:091(477.43/.44)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.06>

Борис Коваленко, д-р філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-3764-856X
e-mail: kovalenko.bor@gmail.com

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна

ЛОКАЛЬНІСТЬ І НАДЛОКАЛЬНІСТЬ В ІДІОСТИЛІ (НА МАТЕРІАЛІ РУКОПИСНОЇ СПАДЩИНИ ПИСЬМЕННИКІВ-ПОДОЛЯН)

Представлено результати аналізу рукописної спадщини письменників-подолян: С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського. Описано лінгвальні риси, які маркують ідіостиль кожного з цих авторів.

Актуальність зумовлена потребою дослідити мовну практику цих авторів як представників українського письменства XIX ст. у контексті їхнього зв'язку з Поділлям, простежити шляхи формування і становлення літературних норм, вплив на мову письменників рис рідного їм подільського говору південно-західного наріччя, що наближує до розв'язання широкої проблеми діалектно-літературної взаємодії. Методологічною засадою статті є увага до автографів і першодруків, що виявилось виправданним і результативним у дослідженні, оскільки тексти творів цих авторів виданих пізніше зазнали редакторського втручання й більшість рис, що маркують їхній ідіостиль, знівельовано.

Використано архівні матеріали, зокрема автографи, які зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ), в Інституті рукописів Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України (м. Київ), у Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику Михайла Коцюбинського (м. Чернігів) та ін.

Це є спроба визначити роль мовно-культурного регіону (ареалу) в розвитку загальнонаціонального літературного стандарту; дослідити проблеми формування української літературної мови в послідовності особистість – колектив / регіон, зважаючи при цьому на принцип дуальності індивідуальне – колективне. Спостереження над мовотворчістю письменників-подолян виявляє насамперед двоєдність. З одного боку – тісний зв'язок із мовним довкіллям, із якого виростили й де формувалися ці мовні особистості, з іншого – виразне прагнення до надлокальності. Констатуємо наявність багатьох індивідуальних рис у їхній мовотворчості, кожен із них це окремо різьблена мовна постать, але більшість рис, які ми зафіксували, виявилися спільними для усіх авторів і поширеними в подільських говірках. І перевірка за зібраннями текстів, за спостережуваною діалектною субстанцією, за зіставленням із Атласом української мови, іншими діалектними описами дає підстави стверджувати, що багато з них живі й дотепер.

Ключові слова: рукописи, ідіостиль, мовне довкілля, мовні риси, С. Руданський, А. Свидницький, М. Коцюбинський.

Вступ. Проблеми становлення української літературної мови в останні десятиліття привертають увагу дослідників – інтенсивно вивчаються окремі стилі літературної мови, окремі періоди в її історії, ідіолекти й ідіостили багатьох письменників. Серед праць останніх років, у яких розглянуто загальні й часткові питання історичного розвитку української літературної мови, виокремлюємо праці науковців розвідки Л. Гнатюк, В. Грещука Л. Масенко, Л. Ткач тощо.

Одним із головних джерел вивчення історії української мови, історичної діалектології, окрім писемних пам'яток, є рукописні тексти художніх творів аж до початку XX ст. – поки не почалося тотальне редагування видавцями авторських текстів.

Методологія дослідження. Нині все частіше висловлюється думка про те, що вивчення ідіолекту письменника, його творів необхідно здійснювати з урахуванням мовного довкілля, яке могло впливати на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту, а також рукописів, які містять мовні риси того чи іншого письменника, виявити які, спираючись на друківані видання, неможливо.

Це міркування не є чимось новим, оскільки ще 1925 р. у журналі "Україна" надруковано статтю професора О. Синявського "Деякі про Шевченкову мову". Спроба виявити декотрі сумнівні моменти Шевченкової мови, у якій автор зазначав, що "ми й досі не маємо ані єдиної навіть дрібної праці, присвяченої виключно цій мові <...> у наших численних працях про Шевченка й його твори небагато можна знайти принагідних путящих уваг про його мову". Він констатував, що мова Шевченкова потребує якнайдетальнішого вистудіювання з усіх боків. "Вияснити всі складові елементи Шевченкової мови й їх джерела, зокрема ступінь народности її та діалектну основу й фізіономію, а також динаміку – підкреслює О. Синявський, – ось одне з чергових завдань української лінгвістики" [7, с. 100]. Найкращими джерелами він називав автографи, тому що тільки на їхній основі можна вивчати фонетику і лексикологію, чого не можна здійснити на підставі друківаних текстів поета.

Автографи творів Т. Шевченка досліджували В. Сімович, М. Жовтобрюх, А. Москаленко, П. Тимошенко, В. Русанівський, І. Огієнко, які одноставно визнавали, що дослідження мови Кобзаря повинні ґрунтуватися на детальному аналізові його рукописної спадщини. Із праць зарубіжних учених, які висвітлюють дискусійні в українському мовознавстві проблеми, зокрема ті, що стосуються культури видання творів письменників, стану їхнього вивчення та лексикографічного опрацювання, варто виділити монографію відомого австрійського лінгвіста Міхаеля Мозера. Він переконливо довів, що лише на підставі рукописних джерел можна зрозуміти точний зміст творів, побачити справжній правопис і пунктуацію письменника, які суттєво відрізняються від сучасних текстів. Учений на основі ґрунтовного різноманітного мовного аналізу визначає також внесок поета в розвиток сучасної української мови [5].

Закономірно, що творчість письменників другої половини XIX – початку XX ст. привертала увагу дослідників, наслідком чого є численні різнопланові спостереження над ідіолектами окремих авторів. Особливістю цих студій є некритична опора на різночасові видання аналізованих текстів без належної уваги до їхньої історії, без попереднього текстологічного аналізу, відтак рукописна спадщина, першодруки, пізніші правки авторів – мовна лабораторія письменника – були поза увагою. Здебільшого лінгвостилістичні та історикомовні праці про ідіолекти письменників залишаються без належної уваги до базових джерел інформації, затираючи при цьому ймовірний вплив мовного середовища на ідіолект митця. На цю особливість вивчення мови письменників із вказівкою на важливі методологічні прорахунки дослідників вказано у студіях П. Гриценка, Л. Гнатюк, Г. Школи, О. Куреди, Є. Пилипенка й інших мовознавців.

Іншою проблемою є цілісний аналіз мовотворчості кількох авторів, об'єднаних ідейно-естетичним рухом чи локальною традицією. У зв'язку з особливою орієнтацією митців слова другої половини XIX – початку XX ст. на

© Коваленко Борис, 2022

питомі мовні джерела, рідне для них довкілля видається актуальною ідея вивчення мовотворчості кількох письменників, об'єднаних за територіальною ознакою.

Мета нашої статті – проаналізувати рукописну спадщину письменників (С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського), об'єднаних одним культурно-історичним простором, одним локусом і виявити не лише індивідуальне, а й інтегральне у творчості обраних для аналізу авторів. Методологічною засадою статті є увага до автографів і першодруків, що виявилось випраданим і результативним у дослідженні. Використано архівні матеріали, зокрема автографи, які зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ), в Інституті рукописів Національного бібліотечного фонду України (м. Київ), в Інституті рукописів Національного бібліотечного фонду України (м. Київ), у Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику Михайла Коцюбинського (м. Чернігів) та ін. Ми схилиємося до думки П. Гриценка, що "некритичний вибір варіанта тексту для вивчення мови художнього твору, ідіолекту письменника як цілості чи для укладання словника мови його творів, призводить до прорахунків дослідників" [3, с. 20].

Результати дослідження. Для кінця XIX – початку XX ст. є непорушним орієнтир на народну мову. А оскільки відбувалася орієнтація на народну мову, то її у вимірі знань авторів, тобто їхнього індивідуального мовного досвіду, треба було знати. Індивідуальний мовний досвід – це те материнське мовлення, довкілля з чого особистість виростала, а в період середини XIX ст. – це було фактично діалектне мовлення, або набуте (як це сталося із Марком Вовчком, яка вивчила через те середовище, у якому була пізніше). Це був досвід просторово-обмежений, тобто людина мешкала, діяла, творила, перебуваючи в певному *хронотопі* – у певний час, на певній території, за визначених обставин. Це, по суті, хронотопічна цілісність і тому, коли цей досвід особистості й досвід відповідних хронотопів переплаваються в тексті, відтворювався у текстах, він міг справляти вплив на ширшу мовну практику, що ставав об'єктом рецепції, сприймання, оцінки, прочитання, а відповідно й *наслідування*: один вчиться в іншого, наслідує іншого.

Саме тому, досліджуючи історію становлення чи окремого стилю, чи літературної мови в цілому, варто зважати на ці вектори залежностей мовотворчості однієї особистості від іншої, орієнтування на наявний уже досвід творення текстів сучасниками чи попередниками. Актуалізує проблему простору (континууму) для з'ясування історії становлення, розвитку літературної української мови у визначений час чи окреслену епоху, необхідність з'ясувати *що* автор зберіг зі свого мовного середовища, попри орієнтування на взірці.

Простір присутній постійно, але, зазвичай він не був центральним об'єктом у лінгвістичних студіях.

На початку XXI ст. усталюється думка, що вивчення ідіолекту письменника, його творів необхідно здійснювати з урахуванням не лише текстів (рукописів, прижиттєвих першодруків), а й мовного довкілля, яке могло впливати на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту.

Отже, актуальним є студії про мову письменників на тлі їхнього говіркового довкілля за матеріалами рукописів чи принаймні першодруків. Саме такий підхід до вивчення ідіолекту письменника забезпечить точність оцінок і повноту опису мовних особливостей та орієнтирів автора, дозволить точніше окреслити його роль у становленні й розвитку норм літературної мови.

Спостереження над мовотворчістю С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського виявляє насамперед двоєдність. З одного боку – тісний зв'язок із мовним довкіллям, із якого виростали й де формувалися ці мовні особистості, з іншого – виразне прагнення до надлокальності. Якщо говорити про зв'язок із мовним довкіллям, то

I. у Руданського це:

1. Так зване *укання*: *сукира, домувина* – "Каже збыты домувину Да и грибъ копаты!... Скоро сынъ сюда Давыдивъ Прыйде умыраты" (Лірникові думи).

2. Спорадичне вживання дієслівних форм із нескладовим [j]: *зайгорнувъ, пійнявъ, піймы* – "«Піймы сыну!» Я й пійнявъ Посадывъ на яйца То мы малы зъ тыхъ яецъ Шысть воливъ видъ зайця" (Вір не вір...).

3. Відповідно до а з *ѣ після губних з'являється перед [a] після приголосного [m] звук [n]: *симня* – "Повернувся сынъ додому Вся *симня* встричае А Адамъ посередъ хаты Духъ свій испускае" (Лірникові думи).

4. Сстверділий кінцевий [ц]: *хлопець* – "То бувъ *хлопець* чорноокий И хороший и високий И румяный на лыци Молодець изъ молодцивъ" (Вечорниці).

5. Приголосний [j] заступає [л] у слові *горілка* – "Отъ все готове шумъ затыхъ Стыль застеляется у ныхъ И показалася *горивка* И деренивка, и вышнивка И медъ и пыво, та и квась, Якъ часомъ водытся у насъ!.." (Розмай).

6. Часте вживання *сч* замість *шч* (щ): *счастя* – "Я *счастливый!* Маю хату Маю батька, неньку. И до свого *счастя* всего Жинку молоденьку" (Два трупи). Зауважимо, що в тексті однієї й тієї ж співомовки ми зафіксували обидва варіанти – нормативний і ненормативний: "Даремне йдуть мои лита Не выжу *щастя* за собою Я видъ колыскы сырота И пиду въ землю сыротою. Гиркая доле ты моя Тебе я доле прокляная *Счастливы* вси, иденъ лышь я Невыжу *счастя* и незнаю" (Упир).

II. у Свидницького це:

1. Дієслівні форми 1-ї ос. одн. теперішнього часу дієслів II дієвідміни подано без чергування [d], [m], [z], [c] з відповідними шиплячими, як і в більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних: *ходю, попросю, вчистю, зненавидю* – "А що паниматиночко, каже, и вамъ лыхо, и въ мене не тыхо; прытопчимъ же биду кляту черевыкамы. Бо й я въ черевыкахъ же *ходю*" (Люборацькі).

2. Закінчення -е в іменниках середн. р. II відміни в наз. й знах. відм. одн.: *відьмуванне, убранне, дівованне, жаборинне, закінченне, зроцінне, насланне, оповіданне, Запорожже, счастє, життє, дрантє* та ін. – "Здаецця, все перемінилось; а воно все однакове, мабутъ; лышь я перемінився, *життє* хрономъ стало, то здаецця, шо й світъ не такий!., и люди поинакшили" (Відьми...); "Гніздо тее, наче *жаборинне* зелене" (Відьми...). Водночас констатуємо паралелізм флексій -е та -а: *счастє* – *щастя*, наприклад: "Колись я мавъ *счастє* жити лице въ лице съ простимъ людомъ українськимъ – колись и я бувъ *счастливий!*" (Відьми...), "До цього *щастя* не довго було ждати!" (Недокописана).

3. Уживання [xв] замість [ф]: *парахвіяне, парахвія* – "...було скілька хатъ і церковця Божа стояла – то й *парахвія* була и піпъ живъ и бакаляръ" (Відьми...).

4. Залишки двоїни: дві *сестри* – "Було собі, кажутъ, *дві сестри* – одна дуже багата на набіль, а друга дуже бідна" (Відьми...).

5. Форми 3-ї ос. одн. теперішнього часу дієслів II дієвідміни на -е замість -ить: *висе, робе, молоте, говоре, доносе, любе, дзвоне, зломє, вкороте* й ін. – "Прыйде маты съ поля, всюды справно: понагудовувано, понаповано, начыннѣа перемыте, и мыскы въ мыську,

ложки въ горшку за комыномъ, горшки на полыци, а що не змыстылось, на тыну по килкахъ проти сонця *висе*" (Люборацькі); "Якъ бы за годинку передъ цымъ Маса побачыла, що хто *робе* таки штуки, сама просміяла бъ, а тепер ось-якъ!" (Люборацькі); Хай же старшый *молоте*, а мы подывимось на двіръ, чы не иде друга пидвода (Люборацькі); "– А! лыха моя година! ото ізда! *говоре* зъ досадою та жінка" (Люборацькі). Спорадично такі форми трапляються в оповіданнях: "И всімъ дивно, шо вона такъ красно бавитця; и ввесь двіръ навшпинячки *ходе*" ("Недоколисана"), проте зауважимо, що переважають уже форми на *-ить*: "И панъ повеселійшавъ, и паня инкша *ходить*" ("Недоколисана"); "Це не то, що дитина слухняна, або крепакъ нещасливий, що не ідь, то й *му-ситъ* послухати" ("Проти сили ...").

III. у Коцюбинського це:

1. Спорадичне вживання [ц'] замість африкати [ч] у сполучнику (частці) *хоча* – "Першый раз Андрій у такому великому мисти, *хочя* ж вин и зайшов у самый гиршый, жыдивській куток" (Андрій Соловійко...); "Коли б це, Господы, вирватись з Винныци. Щоб *хочь* куток теплый маты, хлиба кавалок..." (21 грудня...).

2. Після приголосних перед закінченням в орудн. відм. іменників III відміни послідовно вживається м'який знак або [л]: *заздристію, хыжыстыю, постилью, радистыю, злистыю* – "Не иден проізжій гладкій пан, котрому проильсь и его роскишни будинки и ёго тлусте жыття, з *заздристію* дівітас на таке сельце, любуется им..." (Андрій Соловійко...); "Дытыни хтилось бы побавытись з котом, що он пид *постилью* муркае, та так гарно простягае лапку до клубочка з ныткою..." (Андрій Соловійко...).

3. Послідовне вживання закінчення *-е* у слові *люди* – "Други *люде* теж сказаны на Андрія, що вин непуцящый" (Андрій Соловійко...); "...его вчора заризалы, а сегодня мают ховати, вже і *люде* зибралыся" (21 грудня...); "Варто б тому, хто хоче и може роботы добро людам – звернуты увагу и на цих нещасных, бо й то *люде*" (21 грудня...); "Але наши *люде* не так вынны, як вы их вынуватыте" (Дядько та тітка).

Водночас спільними виявилися такі риси, як:

I. На фонетичному рівні:

1. Вставні приголосні [л], [н] після губних: *ропнявся, здоровля, соломняник* – "Спывъ и я той прыкрый кельхъ За *здоровля* доли, И зъ похмила мое сердце Розрывают боли" (Цар-Соловей); "Утопыла-сь мене донько Въ холодную воду: Погубыла *здоровлячко* и мылую вроду!..." (Упир); "Верещытъ пипъ репетуе, Крычытъ молодыця *Соломняник* скаче, скаче И зъ горы валытсья" (Цар-Соловей) – в ідіостилі С. Руданського; *вимня, здоровля, мняе, соломняникъ, памянь, памянтатиму, опамнятались, риплях* – "...и съ тогожь часу, каже, почала вона й до *здоровля* повертатися" (Відьми...); "Якъ поколисалы Марусю такъ шось зъ місяць, чи шо, то вона і *змнякла*, як віскъ від вогню" ("Недоколисана"); "... Спасибі! Спасибі за *памянь!* Сідай лишь" ("Недоколисана"), "Посередъ города стоятъ въ *Камнянци* дома – одынь до другого попрылыпалы, улыцца мизь нымы й де навхрест" (Люборацькі) – у А. Свидницького; *здоровля, мняеко* – "Скільки воно уйняло в вас *здоровля*, счастья, скільки заграбало в тяжкій праці добутих, кровавих грошей?" (Андрій Соловійко); "Тыхо и *мняеко* казав Жук" (Андрій Соловійко); "В туж хвылыну, як вин оце подумав, у его ниг опынывся *соломляный* брыль, зирваный витром у якогось чоловика..." (Андрій Соловійко); "...на голови чорный *мняекий* капелюх" (Дядько та тітка); "У дядька *мняека*, тепла, прывитна душа" (Дядько та тітка) – у

М. Коцюбинського. Наявність вставних [л], [н] на місці [j] – одна з ознак подільських говірок [6, с. 498; 2, с. 217].

2. Стверділий кінцевий [т'] у дієсловах 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу: *ломить, валить, зазеленіють, точытъ, ставытъ, скочытъ, пьютъ* – "Та гей быкы! *Ломить* бадыля *Ломить* его *валить* на прахъ Нехай не буде того зыля На нашыхъ батькывскыхъ поляхъ!" (Гей бики); "А я за хвысть: "гутю-га!" А вовкъ налякався Та якъ *скочытъ* – я и гопъ! На свить показався" (Вір не вір...) – у С. Руданського. Водночас, у співомовках фіксуємо й нормативний варіант: "А кинь *ходытъ* по травы И передъ пасеться А задъ росте, тай росте Ажъ до неба пнетсья" (Вір не вір...); *закрывають, почнут, нароблять, ненавыдытъ, будут, любяют, поважают, не знають, могут, засмиют, заглябают, радіют, мают, будут, бигают, прыймут, капают, бачытъ, почнут, покинат, скажут, чекают, пу-стят, знають, мают, пошлит, зеленіют, обступают* – "... то буде жыття сыроты, котрого *ненавыдытъ*" (Андрій Соловійко); "Хочяж тебе не спіймалы, але *могут* спійняты" (Андрій Соловійко); "*Пустят* мене переночувати!..." (21 грудня...); "А *йдит* обидаты! Ото забалакалысь, – гукнула з ганку тітка" (Дядько та тітка) – у мовотворчості М. Коцюбинського. Твердий кінцевий [т'] у дієсловах 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу з характерною ознакою подільського говору [6, с. 498; 2, с. 217].

3. Діалектні форми числівників: *еден, ідна, штири (штыре), штирнаццять* – "Иденъ в поли, другій въ лиси, Третій коло бочкы" (Цар-Соловей); "Чы тры ричи взяты разом Судышь ты *идному?* Чы каждому *идну* взяты? И котру якому?" (Цар-Соловей); "У *идного* кривы руки Той ноги немає Той *идно* лышь око мае И то выплывае" (Лірникові думи); "Та школяри бидни диты Сырдытой доли Пройдутъ надень *штыре* разы Дорогу до школы" (Лірникові думи); "Знаешъ рыбу, шо на соби Цылыи свить трымае Тая рыба стрепенулась *Штыре* разы мае" (Лірникові думи) – у С. Руданського; *іден, штири* – "...воны вже дуже мицно почнут дерты *иден* другого за чубы..." (Андрій Соловійко...); "Дай, боже, здоровья! – видказало два голоса; *иден* – товсто, поважно, як и прыстало курцеви, а другій – тонко та скоро, мов горобецъ зацвиринькав" (Дядько та тітка); "Ходыты було никоמו коло неи. *Иден* дядько повынын був, на самоты, поратыся и коло слабой, и коло хозяйства!" (Дядько та тітка); "Зате вже обидаты – за *штырѣх* буду" (Дядько та тітка) – у М. Коцюбинського. Як зауважують мовознавці, фонетично видозмінені форми числівників *іден, штири* і похідних від них є особливістю подільських говірок [2, с. 217].

4. Твердий [р] замість [р']: *бура, трома, ратувати, гора* (горя), *дручкамы, зорамы, прямо* – "И высоко на повитре Верхы пидіймають И хрестамы золотымы Якъ *зорамы* сяють" (Лірникові думи); "А що хочеш? – Тры копы! – Жыдъ мацнувъ рукамы За барана заплатывъ *Трома* копійкамы" (Баран); "Разъ топывся грубый ляхъ Ставъ репетуваты Мужыкъ иденъ и побигъ Пана *ратуваты*" (Надгорода); "Ходытъ льяшокъ по коршми А хочеться исты Пытаеться *шынькара*: «Czy niemasz pieczysteji?»" (Змисний лях); "Впнявъ до неба тай унизь Мени й *гора* мало Ажъ до нызу на симъ мыль Мотуза нестало" (Вір не вір...) – у С. Руданського; якъ *зори, зорамы, зъ віетара, опира*, до ёго *міране, трохи, трохъ, підрадъ, примірали, викурувавъ* небіжчика, *ратуйте, сваратця, посваруетця, трасовина*, на вечеру, *орутъ, на вечеру, опира*, съ *трома* – "Спочатку батько й мати, було, *посварувалысь* на ню, и носомъ въ кутокъ

ставляли, и на коліна" (Недоколісана); "...а човна нема – на пристані бувъ и то *діравий*" (Проти сили...), "Тоди молодыци въ ростечъ, и на ихъ мисце прыйшли чоловики паниматокъ *ратувати*" (Люборацькі) – в ідіостили А. Свидницького; *шкрабаты, канцелярря* – "В тій чоловік *шкрабається* в голову, наче хоче *вышкрабаты* з ній ту подать, що так мицно засила ёму в голову" (Андрій Соловійко) – у М. Коцюбинського). Твердість приголосного [р] перед голосними – одна з озак подільського говору на фонетичному рівні [6, с. 498].

5. Кінцеві шиплячі та афrikата [ч], хоч і не послідовно, зберігають свою давню м'якість: *лемишь, хочешъ, порадышь, бачышь, хочъ, биліешъ, тисъчь, лышь, ничъ* – "А чересло мое излива *Лемишь* изъ правої руки Зитнуть и коринь того зыля – Чого жъ вы стали? Гей быки!" (Гей бики); "Обступылы навкруга Бидного Иванця Тай пытають якъ на смихъ «Що *хочешъ* за зайця?»" (Заецъ); "А зъ барылка и бижыть... Не *порадышь* крыкомъ Жыдокъ живо и заткнувъ Барылко языкомъ" (Розп'ятий жид); "...Тай каже купцеви: «Та купуй уже купуй Славная конына! Чы жъ не *бачышь* якъ по ни Сплакалась дытына?»" (Славная конина); "Нагадався за симъ мыль Назадъ подывывся А у коня якъ на *смихъ Лышь* передъ лышывся" (Вір не вір...); "Тилько знаємъ що въ тимъ неби Ангелы литалы И святіи писни Богу День и *ничъ* спивалы" (Лірникові думи) – в мовотворчості С. Руданського; *лишь, поминешъ, сидишь, складешъ, спогадаешъ, захочышь, промежь себе, насторчъ, ледачь, хочъ* – "Горпина це пронюхала, бо *такожъ* мала мухи въ носи" (Відьми...); "Да не кажи тпру: бо *будешъ* пішки йти" (Відьми); "Отъ и *гулятимешъ* сміливо, де *захочешъ!*" (Відьми...) – у А. Свидницького; *хочъ, ледачь, няньчъ, бачышь, помрешъ, хочешъ, перечытуешъ, второпашъ, вдешъ, згадаешъ, ковтнешъ, будешъ, думаешъ* – "А мени: и нагодуй, и вмый, и сорочку поший, и талапайся з ним, и няньчъ ёго" (Андрій Соловійко...); "А ни хаты, а ни хлиба кавалка, навит сорочки гарной нема, а як *помрешъ*, то нема за що й поховатысь..." (21 грудня...); "Славный обид у титки. Простый: борщ з сметаною, вареныкы з сыром до сметаны чы галушки – але такой смачный, що як *згадаешъ*, то и слыну *ковтнешъ*" (Дядько та тітка) – у рукописах М. Коцюбинського. Збереження м'якості шиплячих та афrikат – характерна риса консонантизму південно-західних говірок.

6. Уживання [у] на початку слова: *ыржа* – "Та гей быки! Чого жъ вы стали? Чы поле страшно заросло? Чы лемиша *ыржа* поила? Чы затупылось чересло?" (Гей бики) – у С. Руданського; *ыноди, ынды, ызновъ, ыначе, ыскры, ыжыцю ынчого, ындыкъ* – "...*ийзіли* вони літа мої!..." (Відьми...); "...*иноді*, бувало, нишкомъ и ганчірку причеплять до сорочки тай дурять, що спати лягають..." (Відьми...); "Коли це не поможе, то *изновъ* бувало відкопують..." (Відьми...); "Сівъ на коня – срібломъ-золотомъ сѣе, ажъ *искрить*..." (Відьми...); "Так моім панамъ и день минувъ, шо все одно на другого бундюжились та ходили, носи поспускавши, яко *индюки!*" (Недоколісана); "Яснее сонце не пече, якъ-то *инколи* буває, а наче теплою рукою по тілі водить" (Недоколісана); "И підчепити *инчий* біду, що неабияк и скараскаецця; а другому, то карай, боже, и повікъ: зъ жінкою щастя, якъ рукою пригорнув" ("Проти сили..." – у рукописах А. Свидницького; *инчий, инак, иншу, исторія* – "За разум, добре серце, чесність, щыру пораду и помич, вси люде з Босивки и *ынчых* сил казалы, шо не зналы и не знають лучшого чоловіка як Андрій Соловійко" (Андрій Соловійко...); "Так чы *ынак*, а щось же иі допровадыло до такого нечасного стану" (21 грудня...); "Було, и страву соби окреме *ыншу* варыть,

и цукор свій тримає" (Дядько та тітка); "Тепер також здоревенный, тилько декотри дерева повырублени, *ынши* посохлы, *ынши* здычавылы" (Дядько та тітка); "*Ысторія*, хозяйство, сыльница, зирныця, землепись, полытычна економія, зоологія – все те на кону" (Дядько та тітка); "...то зовсим *ыншым* чоловіком зробывся..." (Дядько та тітка) – в ідіостили М. Коцюбинського. Зауважимо, що український правопис дозволяє написання початкового *и* в деяких словах.

7. Відсутність подовжених приголосних в іменниках середн. р. II відміни: *волося, бадыля, зыля* (зілля), *гыля, снаданя, жытя, смерканя, насиня* – "Лысий я, *волося* спало Решта билая якъ снигъ Недалеко моя яма" (Полуби мене); "Впередъ быки! *бадыля* зсохло Сами валыться будякы А чересло, лемишь нові... Чого жъ вы стали? Гей быки!" (Гей бики); "Ты глибоко углибъ Твердый коринь пусты *Гыля* вгору роскынь Ты росты та росты!" (До дуба) – в автографах С. Руданського; *дівуваня, каміня, волося, шматя* – "А вінъ все перебиравъ и выбравъ таке лихо, шо й *каміня* вгризе" (Проти сили...); "Черезъ кілька-часъ панна сватáча выглядає – причипурилась, прибралась, всякого фантя на себе начіпйяла, *бразкотиня* понавішувала" (Недоколісана); "Даліі почали хлопці вговоряти, шо якъ не буде їсти, то пан казав *заливãня* зробить" (Недоколісана); "А я, то поки *житя* мого, слухатиму тебе, як Божого гласу" (Недоколісана) – у рукописах А. Свидницького); *волося, наріканя, смітя, шматя, оповіданя, йменя, весіля* – "Ще доси *волося* до горы встає, та мороз по шкури подырає" (Андрій Соловійко...); "Я перу *шматя*, колы приходить моя сестра, Устя"; "В своїім *оповідани* вона багато напутала" (21 грудня...); "Густа, як щитка, зелена, як рута, заквичана, як дивчына на *весили*, манячыть трава на полянці" (Дядько та тітка); "Василько похолов з остраху. *Волося* полізло до гори, серце перестало стукати в грудях" (Ялинка); "Босі ноженята ступалы по втопаній стежці, над головою, межы колуками жита синіло биндокою небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим *колосям*" (виправлено М. Коцюбинським з *колоссям* – Б. К.) (Харитя) – у М. Коцюбинського. Для літературної мови і "більшості українських діалектів властиве асимілятивне подвоєння м'яких приголосних фонем в іменниках типу *зілля, життя*, що виникло внаслідок асиміляції [j] до попереднього м'якого приголосного після занепаду слабкого зредукованого [ъ] (у групі -іє) і відоме також під назвою асимілятивного подовження приголосних звуків" [2, с. 84]. У південно-західних діалектах, зокрема й у подільських говірках [4, с. 78], сталося стягнення цих приголосних і цим вони "різко протиставляються решті українських діалектів" [2, с. 84].

8. Уживання приставних [з], [в]: *згоремо, гыншій, гатаман* – "Та гей быки! *Згоремо* поле Посіємъ ярее зерно А спаде дощыкъ незабаромъ В земли пробудытьсѣ воно" (Гей бики); "Ты не моя!.. и бровы чорни Мылуе *гыншій*, а не я И *гыншій* хтось тебе прыгорне Бо ты дивчыно не моя" (Ти не моя); "Но дивчына невертає Еи мыла украина Еи *гыншій* прыгортае! Охъ невдѣчная дивчына!" (Зозуля); "Осавулы й *Гатаманы* – Злота повни жмени"; "Чы то зоры, божи мыслы, Божая дорога? Чы то може кажна зирка *Гыншій* свить у бога?" (Цар-Соловей) у С. Руданського; *Гумань, гинча, гинчим* часомъ, *відгучу* (дериват від лексеми *учити*) – "Коло *Гумани*, чы луче – в *Гуманщини*, и було и е сельце – хочъ бы й Солодькамы ёго назвати" (Люборацькі) у А. Свидницького. Наявність "протетичних приголосних [з], [в] є виразною фонетичною рисою подільського говору, особливо у порівнянні зі степовим говором, а також літературною мовою" [4, с. 78].

9. Перехід [l] в [y] внаслідок асиміляції, що визначаємо, наприклад, у слові *цілувати* – "Тай тогди вже до попа Грихы сповидаты. Ото пипь ему дає Хреста *цілувати*. *Поцілуваєв* цыганчукъ Пипь его пытає А той ему вси грихы И оповидає" (Циган на сповіді); "И царевычи склонылись, На колина стали И остатный разъ жывого Батька *цілувалы*"; "И оное силы разом Разомъ обійнялись, Обійнялись, розмовлялы, Щыро *цілувалысь*" (Цар-Соловей); "Прыйде мылый *поцілуе* Въ билее лыченько Скаже: люблю тебе мыла любее серденько" (Упир); "Наставъ Великдень. Зновъ Трохымъ Зъ своиы чорнымы очыма!.. По служби Божий щыро зъ нымъ *Поцілувалася* дивчына" (Хрест на горі); "Святкы веселіи насталы Дивчата хлопцивъ *цілувалы* И видаввалы крашанкы..." (Розмай) – у С. Руданського; "Але Андрій швыдко нахилився и перше, ніж Жук стямывся, *поцілуває* його руку, на котру разом з *поцілюем* капнуло дві горячи слёзы" (Андрій Соловійко...); "Горяче, щыре сонце так и вабыть тебе, так, здається, й прымовляє, сяючы: а ходы, чоловіче, най я *обцілюю* тебе, з своїми горячими *поцілюнкамы* увилью сылу в твоє мизерне тило!" (Дядько та тітка) – у рукописах М. Коцюбинського.

10. Випадіння звука або групи звуків у дієслові *хотіти*, у середині присудкового слова *треба*, у частці *нехай*: *хтіла, хтіти; треа, тра; най* – "А що жъ, кажу, *тра* комусь Ихаты въ дубыну! – То бувало й каже дидь «Хто жъ поиде сыну?»» (Вір не вір...); "То ото вже *тра* було Батька мени вчыты Але за то якъ навчывъ То-то було жыты" (Вір не вір...) – у С. Руданського; "...хто *хтівъ* сміявся, хто й ні, а Іванъ поіхавъ" (Відьми...); "Хто її знавъ, чога вона *хтіла*, шо намірялась світло загасити!" (Відьми...); "...то її *треа* робітника, а вона й післала чорта за мною" (Відьми...); "Якихъ парубківъ *треа*, шобъ посватавъ котрий таку огиду – паплюгу таку!" (Відьми...) – у рукописах А. Свидницького; "*Хтів* бы розирваты увесь мыр, себе самого..." (Андрій Соловійко...); "*Тра* шукаты якои небудь роботы..." (21 грудня...); "Не прыймають... ходыла до сусидив – не *хтятъ* прийняты..." (21 грудня...); "Часом *тра* перейты через пекарню" (21 грудня...); "Дайте, серце, *най* нагріюсь... *Най* я вже в вас переночую... *Най* я вже в вас, як в матеньки риднои..." (21 грудня...); "...а ходы, чоловіче, *най* я обцілюю тебе..." (Дядько та тітка); "От лучше залышы та *най* твоє пропадає" (Дядько та тітка); "Оприч казенщыны – там губернских та сенатских ведомостей, – и у руки ничого не *хтілось* узаты" (Дядько та тітка); "То *хтілось* бы затаиты те невидоме счастья у самій глыбыни серця, то *хтілось* бы подилытыся ным з цилым светом" (Дядько та тітка) – у М. Коцюбинського.

II. На граматичному рівні:

1. Уживання прикметниково-прислівникових суфіксів *-ійш-, -іщ-* та *-ч-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-іш-*: *найясницій, найсильницій, найрозумницій, наймылицій, найдобрицій* – "Шобъ иденъ сынъ бувъ найкращій Другій *найсильницій* А шобъ третій сынъ у него Бувъ *найрозумницій*". (Лірникові думи) "Но царевычу прычепо, Ты зъ ныхъ *наймылицій*, Ты найкращій, *найдобрицій* И *найрозумницій*" (Цар-Соловей); "А царивна зрумянила, Не отповидала, Лышь царевича *тиснище* Ручкою обняла" (Цар-Соловей) – у мовотворчості С. Руданського; *мізернійший, чистійше, яснійші, сміливійший, зручнійше, розумнійші, потихійшає, друднійш* (трудніше) – "И панъ *повеселійшаєв*, и паня инкша ходить, а шо слуги, якъ випровадили панну – чи то бакъ молодю паню за обійся, то ажъ перехрестились" (Недоколисана); "Прошло дві неділі чи що, Маруся почала

голоснійше говорити, далій то крикне, то стукне, то ногою тупне" (Недоколисана); "Тай післали за *найменьчою*" (Недоколисана); "Завізъ батько и зновъ до ліса, та ще *строгийше* заказавъ про жінокъ не говорити" (Проти сили...); "– Говоры! дурна! озвалась паниматка. Вже ты не *розумнійший* за мого покійного татуня; а вони, було, все розказують, що такъ и такъ діятететця, якъ зблыжытця страшный судъ" (Люборацькі) – у А. Свидницького; *добрищаю, сильнище, частіще, міцнійшою, понятливицій, повеселійшати* – "...та ще така в мене собака натура, що якъ п'яний, то зараз *добрищаю*..." (Андрій Соловійко...); "...щоб *міцнійшою* здавалася" (Андрій Соловійко...); "Та хто вас, бабо, візьме у Сороку? – *голоснище* каже мама"; "Хочъ на піч вилізде, може, там трохи *тепліще*..." (21 грудня...); "Багато сонця, без миру чыстого повтря, на округы добро – й чоловік *добрищає*" (Дядько та тітка); "*Меньчий* – билявеньке таке: роздзявило рота, заклало назад рученята и трымає в ных возыка" (Дядько та тітка); "Яків (у рукописі записано Яків, а не Яким – Б. К.) трохи *повеселійшає*: за три карбованці можна було відібрати від шевця жінчини чоботи" (Ялінка); "Йій хтілося *скорище* діждатися ранку" (Харитя); "Ляжу зараз спати, шобъ завтра *раніше* прокинутися, – подумала Харитя й, поставивши коло мамі воду на ніч, лягла на лаву" (Харитя) – у рукописах М. Коцюбинського. Вищий ступінь порівняння прикметників у більшості українських діалектів, як і в літературній мові, твориться за допомогою суфіксів *-ш-* та *-іш-*, які "внаслідок різних асимілятивних та дисимілятивних процесів, а також інших фонетичних перетворень, можуть набирати різного вигляду. У низці говірок відповідно до суфікса *-іш-* маємо *-ійш-* (< *-ѣиш-*)" [2, с. 114]. Виникнення цих форм мовознавці пояснюють "аналогією форм типу *вицій, кращій* тощо, але вони могли витворитися і внаслідок дисиміляції *ш>ч*: *-ѣиш-* (через асиміляцію до наступного *ш*), > *-ѣиш* > *-ішш-*, а далі через дисиміляцію > *-ішч-* (орфогра. *-іщ-*") [1, с. 221].

2. Уживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-*, наприклад: *зугляний, зкругляний* – "И все мисто комашнею Къ скали прыпадає Нибы *зугляного* счастья На ній шукає" (Лірникові думи); "Кругомъ церкви на подвір'ї Трава зеленіє Тилько каминь край дзвониці *Зкругляний* биліє". (Лірникові думи); "Правда мыло мени було, Якъ дивча обняла И *опущане* покривла Зъ думкы піднімала" (Цар-Соловей) – у С. Руданського; *поколяний, посоляний, зліпляний, роспаланий* – "...самъ нехай зостанетця въ церкві за дверима и дивитця крізь той *поколяний* папірець ..." (Відьми...); "...дякъ вьетця, якъ вьонъ *посоляний* ..." (Відьми...); "Далі й це перестало, наче той двір *заджумляний* стоить" (Недоколисана); "...давнійшымы часамы прычетъ бувъ *стрыжаний* та *голяний*, і зодягалысь, хто якъ мигъ..." (Люборацькі); "Идучы въ мисто видъ Кодымы то-що-сь полудня, якъ вже доижджаты до жыдивськыхъ домивъ, по праву руку стоить церква миська, а по ліву далеко відъ дороги, внызь за пустымъ городом, двір, чоломъ проты горы, зъ рундукомъ, и передъ дворомъ велькый пляць, штакетамы *обгороджаний*" (Люборацькі); "Це-бъ-то мавъ буты за хурмана, та тилько батигъ державъ у руци – колысь цей батигъ бувъ и *посоляний*, а теперъ вже давно облизъ, ажъ рудий, та товстий такий!" (Люборацькі) – у А. Свидницького; *заваляний, викладяний, одягняний, замучений* – "Гуркитня брычок по *выкладянных* каминямы вулицямы, высоки будынкы, вельки крамныци..." (Андрій Соловійко...); "З-за дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява голова дівчинки, *нахиляна* вбік до відра, а далі права рука, піднята трохи

догори" (Харитя); "Вмить якось дуже жаль стало єї слабої матері, дужче заболів той пальчик, що втяла серпом, заболіли ноги, *наколяні* стерньою, згадався переляк недавний – сльози, мов град, посипалися на землю, і Харитя, голосно хлипаючи, почала ридати" (Харитя) – в автографах М. Коцюбинського. Вживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-* і дотепер широко знане на Поділлі.

3. Форма оруд. відм. одн. іменників на *-ом* (*-ьом*, *-ём*) замість нормативної на *-ем*: *царомъ*, *крайомъ* – "Прыбувъ Мошко съ Петрополя Тай людей дурывъ Що нибы винь у столыци Съ *царомъ* говорывъ" (Розмова); "Будь довилна своимъ *крайомъ*. Не бажай чужого, Але нехай і чужий Не займають твого" (Цар-Соловей) – у С. Руданського; *мечомъ*, *Антосьомъ*, *дѣтѣмъ* – "...сбираютця царі наше царство звоувати, тебе силою заміжъ взяти, а мене въ неволю запродати або *мечомъ* стяти!"; "а двері на ніч намазують *дѣтѣмъ* та часником" (Відьми...); "Якъ Люборацька прїїхала зъ *Антосѣмъ*, то, якъ вси, взяла пару калачивъ хлиба – а въ тий сторони калачі печуть, що в решето не змистытця – здорові, – пляшку вина взяла і тры карбованці гришмы, тай повела сына «являтысь»" (Люборацькі) – у А. Свидницького; *жальом*, *вогньом*, *счастем* – "Андрійко іи за косы, шарпае, а у самого очи так і блищать недобрим *вогнѣм*..." (Андрій Соловійко...); "И те «щось» зовсим не пахло *щастѣм*, достатком, *спокоѣм*, на що має право кожний чоловік" (21 грудня...); "Прыхылыть свою стомлену кильканедильным *неспанѣм* голову до подушки и нибѣ дримас..." (Дядько та тітка); "...и якисъ мрії насуваються идна за другою, оточують якимсь то спокійным, то пекучым *счастем* твое серце" (Дядько та тітка) – у М. Коцюбинського. Змішування твердої й м'якої груп іменників чол. р. II відміни, що виявляється у вживанні флексії *-ом* (*-ьом*) замість *-ем* (*-ьем*) в іменниках м'якої та мішаної груп спостерігається у значній кількості говорів південно-західного наріччя [1, с. 44].

4. Від деяких іменників колишніх *-ā-*, *-jā-* основ у різних українських говірках, зокрема й подільських, фіксуємо форми род. відм. множ. із флексією *-ів*, що витворилася під впливом *-ū-* основи. Уживання цієї флексії замість нульової у формах род. відм. множ. іменників жін. р. I відміни – звичне явище для аналізованих текстів: *штуків*, *черепахів*, *комахів* – "И на пивничъ вид тых *горивъ* Землю пуци вкрылы, На полудень росла травка И джерела были" (Цар-Соловей); "Чы *комахивъ* де загляне, То и просыть ненькы: «Подывыся, моя нене, На кузкы маленькы»" (Цар-Соловей); "И зачавъ людей збыраты Звирыну и птахивъ Ризныхъ гадивъ, ризныхъ *жабивъ* Рыбъ и *черепахивъ*" (Лірникові думи); "А тымъ часомъ люде стали *Штукивъ* добыраты И увсюды коло ставу Млены будувати" (Лірникові думи) – в автографах С. Руданського; *жабивъ*, *школівъ*, *войнівъ*, *бабивъ* – "А якъ по той бїкъ *школівъ* наче полянка невеличка, а кругомъ болото, трасовина... (Відьми...); "Якъ-то де! озвався молодий. Чи то я мало *войнівъ* відбувъ, шоб безъ рани обїйтися!" (Відьми...); "– Гей! дивчата! сказала паніматка панянкамъ, якъ ото пїшла въ валькиръ, регочучись, – вона аж до *сестрив* прїїшла, – гей! дивчата! каже, прислав вамъ владыка богослова" (Люборацькі). За аналогією ця ж флексія можлива в іменниках середн. р.: "А то ше роблять осикові хрести на вікнах – прибывають довгі осикові поліна наохрестъ на кожнімъ вікні въ тій хаті, куди вмерлець ходить, а двері на ніч намазують *дѣтѣмъ* та часником, що ще роблять – виявитця зъ *оповіданнівъ*"; (Відьми...) – у А. Свидницького; *бабив*, *сестрив* – "Багато на свити таких *бабив*" (21 грудня...). За

аналогією вживання закінчення *-ів* замість нульової флексії у формах род. відм. множ. іменників чол. р. II відміни: *мищанив*, *цыганив*, наприклад: "...гурмы усякого люду: панив, *мищанив*, москалив, *цыганив*, мужыкив, жыдив..." (Андрій Соловійко...) – у рукописах М. Коцюбинського.

5. У дав. і місц. відм. одн. прикметників і неособових займенників жін. р. наявні звичайні усічені закінчення з опущенням [Л]: *на лави дубови, въ крамни, по ни, на церкви святы, ти рыби, у каждой церкви, по зелени* – "«А крамная, каже, де?» – Та крамна ледащо! – «Чого?» каже – Бо въ *крамни* Чухатысь нема въ що!»" (Крамная сорочка); "...Тай каже купцеви: «Та купи уже купи Славная конына! Чы жъ не бачышь якъ по *ни* Сплакалась дытына?»" (Славная конина); "А на *церкви святы* баня Ныжча тои бани Прыгадуе хрыста Бога Въ води въ Йордани" (Лірникові думи); "Выглядае свои смерти *На гладки пидлози*, Збиливъ волосъ его чорный, Нибы на морози" (Цар-Соловей) – у С. Руданського; *по други* – "Почалась учта. А попы народъ учтывий, – куды! нікому не жалують хлиба-солы. Выпылы по чарци, що одынь Бог, *далій по други*" (Люборацькі) – у А. Свидницького.

6. Злиті форми минулого часу складеного типу, що є поєднанням основної структурної частини колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому вигляді: *казали-сьти*, *приніс-ем* – "Ты *трымавъ-ысь*, *пидпыравъ-ысь* А тепер избытый Ты билешъ, трупомъ тлієшь Ничымъ непокрытый" (Цар-Соловей); "Утопыла-сь мене донько Въ холодную воду: *Витдала-исъ* нечыстому Здоровля и вроду!" (Упир) – в автографах С. Руданського; *заховавася еси*, *не послушала еси*, *не чула еси*, *мали-би-сьте*, *позирав-есь*, *бачили-сьмо* – "Этъ! дурна ти! каже баба. Я жъ казала не дивись! Не *послушала еси*, то вибачай. – Тимъ и скінчилась наука" (Відьми...); "Бачивши, що нічого не помагає, батько й плюнувъ: цуръ тобі! пекъ тобі! вже не *маленька еси*, сама шукай світові ладу" (Недоколисана); "...бо, мабутъ, уже *засквітъ еси* до тристенного изъ своєю жіночкою" (Недоколисана); "Каже мій пипъ, що вміє, а я неписьменна. В церкви чытавъ, сама *чула-мъ*" (Люборацькі); "Чы вы вже готови? пыта Люборацької – Пождить, чы не *забула мъ* чого, – видказала вона" (Люборацькі); "Пять пнивъ пасикы, озвалась паніматка. Тепер крипысь; самъ того *хтїв-есь*. Що бъ то було мене послушаты! А теперъ пятнадцять карбованчыкы такъ: тьху!" (Люборацькі); "А чого жъ такъ звысока на насъ *позыравъ-есь?*" (Люборацькі); "И паніматка була коло шаровильныка, а панотець збыравсь сино косыты и пишовъ коляндаръ почитаты, якъ *бачили-сьмо*" (Люборацькі) – у А. Свидницького; *так-ем*, *змерзла-м*, *зробывесь* – "Так *ем* змерзла, *так ем* змерзла, що й... А-а-а!" (21 грудня...); "Та вже сегодня не дійду. *Змерзла-м дуже*" (21 грудня...); "А, здоров! Добре *зробывесь*, що прїйшов" (Дядько та тітка) у рукописах М. Коцюбинського. Такі "складні" форми минулого часу і до сьогодні є маркером подільських говірок.

Більшість рис, які ми зафіксували, виявилися спільними для усіх письменників-подольців і поширеними в подільських говірках. І перевірка за зібраними текстами, за спостережуваною діалектною субстанцією, за зіставленням із Атласом української мови, іншими діалектними описами дає підстави стверджувати, що багато із них живі й дотепер.

З іншого боку – ці письменники, хоча й не декларували відхід від діалекту і формування єдиної літературної мови, не виступали теоретиками як Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Леся Українка, але мовною практикою намагалися формувати єдину літературну мову.

Говорячи про прагнення до надлокальності, констатуємо паралелізм форм у творах С Руданського і А. Свидницького, а аналіз пізніших рукописів М. Коцюбинського засвідчує, що деякі з названих рис подільського говору із творів раннього періоду він уже не використовує, розуміючи їхню локальність, а саме: 1) слово *цілувати* написано через *i*; 2) немає випадіння звука або групи звуків у дієслові *хотіти*, у середині присудкового слова *треба*, у частці *нехай*; 3) у дієсловах 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. мн. наказового способу вже послідовно вжито *ь* (м'який знак); 4) звук [р] утратив твердість перед голосними: *козиряти, обдряпаній, буряків, рятунку*; 5) немає вставних [л], [н] після губних приголосних – *опам'ятався*; 6) пасивні дієприкметники минулого часу вже із суфіксом *-ен*, а не *-ан*, як у ранніх творах: *одчинені, одділена*.

Водночас, говорячи про спільність, єдність, про подільськість трьох авторів, ми можемо стверджувати наявність багатьох індивідуальних рис у їхній мовотворчості, кожен із них це окремо різьблена мовна постать, але водночас ми ще раз підкреслюємо – необхідність бачення очих різностей у єдиному річчій подільськості й далі у загальноукраїнському контексті.

Вважаємо, що виявити цю індивідуальність можемо лише в рукописних текстах, оскільки більшість із наведених рис знівельовані уже навіть у першодруках, не говорячи уже про видання пізнішого (радянського) часу.

Далеко не всі ті явища, які є подолізмами потрапили далі у структуру літературного стандарту. Багато таких рис залишилися на периферії. Вони є у текстах, навіть у пізніших перевиданнях, але сприймаються як регіоналізми для характеристики тих чи інших героїв або ситуації. Це функціональна периферія подолізмів у загальноукраїнській структурі літературної мови (*балювати* – бенкетувати; *страшкий* – лякливий, боязкий; *нігич* – зовсім, нічого, ніскільки; *опеньгатися* – одружитися; *легін* – юнак, парубок; *пательня* – скородода).

Висновки. Отже, аналіз рукописної спадщини С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського уможливив висновок про те, що: а) рукописні тексти є надійним джерелом вивчення діалекту автора, його реального внеску в розбудову літературного стандарту; б) автографи відбивають низку діалектних рис різних структурних рівнів (фонетичного, граматичного, лексичного), які як константа є маркерами діалектного простору Поділля, збережені дотепер у мовленні подолян; в) за творами цих авторів можна скласти список рис, важливих для розуміння специфіки подільського діалекту на тлі інших діалектів (суфікс *-ишч-* у формах вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників; суфікс *-ан* у дієприкметниках; флексія *-а* в род. відм. іменників II відміни одн.; паралелізм форм виявлено в іменниках III відміни род. відм. одн. (*смерти* – *смерті*), у вживанні флексії *-е / -и* у слові *люди* (*люде* – *люди*); впливом рідномовного оточення зумовлені форми з усиченим закінченням з опущеним [л] у дав. і місц. відм. одн. прикметників і неособових займенників жін. р.; функціонування закінчення *-іє* у формі род. відм. множ.; г) письменники уводили в тексти своїх творів слова рідного для них подільського говору.

Провідні письменники-подоляни, орієнтуючись на єдину загальноукраїнську літературну мову як запоруку її дальшого розвитку, зберігали з рідним докільям тісні зв'язки упродовж усього творчого життя. Підтримування висхідного розвитку єдиної української літературної мови, поповнення багатьма локальними елементами її структури – це реальний внесок Поділля, його чільних представників у збереження й розвиток української мови.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород: Закарпатське обласне товариство, 1960.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980.
3. Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст / П. Ю. Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Ермоленко. – К.: Ін-т укр. мови НАНУ, 2007. – С. 16–43.
4. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору / П. Ю. Гриценко // Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Гриценко П. Ю., Артюх Л. Ф., Балущок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. – К.: Видавництво НКЦ "Доля", 1994. – С. 74–81.
5. Мозер М. Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки / пер. з нім. В. Кам'янца / М. Мозер // Українознавча наукова бібліотека НТШ. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2012. – Ч. 32.
6. Прилипка Н. П. Подільський говір / Н. П. Прилипка // Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський та ін. – К.: УРЕ, 2004. – С. 498.
7. Синявський О. Дещо про Шевченкову мову. Спроба в'яснити декотрі сумнівні моменти Шевченкової вимови / О. Синявський // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 100–114.

References

1. Bevzenko, S. P. (1960). *Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy (Narysy iz slovozmyny ta slovo tvoruvu)*. [Historical morphology of the Ukrainian language (Essays on word change and word formation)]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne tovarystvo. (In Ukr.)
2. Bevzenko, S. P. (1980). *Ukrainska dialektolohiia*. [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shk. (In Ukr.)
3. Hrytsenko, P. Yu. (2007). *Idiolekt i tekst. [Idiolect and text.]*. In: *Linhvostylstyka: ob'iekt – styl, meta – otsinka* (pp. 16–43). Zb. nauk. pr., prysviacheniyi 70-rihchui vid dnia narodzhennia prof. S. Ya Yermolenko. Vidp. red. akademik NAN Ukrainy V. H. Skliarenko. Kyiv. (In Ukr.)
4. Hrytsenko, P. Yu. (1994). *Osnovni rysy podiliskoho hovoru*. [The main features of the Podil dialect]. In: *Podillia. Istoryko-etnografichne doslidzhennia* (pp. 74–81). Artiukh L. F., Balushok V. H., Boltarovich Z. Ye. ta in. Kyiv: Vydavnytstvo NKTs "Dolia". (In Ukr.)
5. Mozer, M. (2012). *Taras Shevchenko i suchasna ukrainska mova: sprobа hidnoi otsinky*. [Taras Shevchenko and the modern Ukrainian language: an attempt at a decent assessment]. Pereklav z nimetskoi Volodymyr Kamianets. Ukrainoznavcha naukova biblioteka NTS. Lviv. Ch. 32. (Seria "Istoriia movy"). (In Ukr.)
6. Prylypko, N. P. (2004). *Podilskyi hovir. [Podilsk dialect]. Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Redkol.: Rusanivskiy V. M., Taranenko O. O (spivholovy), M. P. Ziabliuk ta in. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. P. 498. (In Ukr.)
7. Syniavskiy, O. (1925). *Deshcho pro Shevchenkovu movu. Sprobа vyiasnytyi dekotri sumnivni momenty Shevchenkovoї vymovy*. [Something about Shevchenko's language. An attempt to clarify some doubtful moments of Shevchenko's pronunciation]. In: *Ukraina*. Kн. 1–2 (pp. 100–114). (In Ukr.)

Архівні матеріали

Свидницький А.

Люборацькі. Список невідомою рукою. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 3, № 3663.

Відьми, чарівниці й опирі, чи то ж примхи і примхливі оповідання люду українського. Рукопис. Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України. Фонд I, № 5046.

Проти сили не попреш; з чим родився з тим і вмреш. Рукопис. Бібліотека Академії Наук м. Санкт-Петербург. Фонд I. Рудченка, №1285–86. Недоколосана. Рукопис. Бібліотека Академії Наук м. Санкт-Петербург. Фонд I. Рудченка, №1287.

Руданський С.

Співомовки Вінка Руданського. Збірка. Петропіль 1859–1860. Рукопис. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, № 3.

Цар-Соловей (казка). Рукопис. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, № 10.

Співомовки козака Вінка Руданського. Кн. I, 1851–1857. Збірка поезій, дум. Рукопис. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, № 13.

Співомовки козака Вінка Руданського. Кн. II, 1857, 1858, 1859. Збірка поезій. Рукопис. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, № 14.

Коцюбинський М.

Відділ рукописів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського:

- p-1 – Андрій Соловійко або вченіє свит, а невченіє тьма,
- p-2 – 21 грудня, на введеніє,
- p-3 – Дядько та тітка,
- p-17 – Ялінка,
- p-18 – Харитя.

Надійшла до редколегії 15.05.22

Borys Kovalenko, Doctor of Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-3764-856X
e-mail: kovalenko.bor@gmail.com
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine

LOCALITY AND SUPRALOCALITY IN INDIVIDUAL STYLE (BASED ON THE MANUSCRIPT HERITAGE OF PODILLIAN WRITERS)

The results of the analysis of the manuscript heritage of Podillian writers: S. Rudanskyi, A. Svydnytskyi, M. Kotsiubynskyi are presented. Lingual features that feature the individual style of each of these authors are described.

The topicality is due to the need to study the language practice of these authors as representatives of Ukrainian literature of the XIX century in the context of their connection with Podillia, to trace the ways of forming and developing of literary norms, the influence on the language of writers of the native Podillia dialect of the south-western dialect, which brings closer to solving to solving a broad problem of dialectal-literary interaction. The methodological basis of the article is attention to autographs and first editions, which turned out to be justified and effective in the study, since the texts of the works of these authors published later experienced editorial intervention and most of the features marking their individual style were leveled.

Archival materials were used, in particular autographs stored in the Manuscripts Department of Taras Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv), at the Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv), in Chernihiv State Literary-Memorial Museum of Mikhaïlo Kotsyubynsky (Chernihiv) and others.

This is an attempt to determine the role of the linguistic and cultural region (area) in the development of the national literary standard; to study the problems of formation of the Ukrainian literary language in the sequence personality – collective / region, taking into account the principle of duality individual – collective. Observation of the linguistic creativity of Podillian writers reveals duality, first of all. On the one hand, there is a close connection with the linguistic environment from which these linguistic personalities grew up and where they were formed, on the other hand, there is a clear desire for supra-locality. We state the presence of many individual features in their individual style, each of them is a separately formed linguistic figure, but most of the features we have recorded were common to all authors and common in Podillia dialects. And checking the collections of texts, the observed dialectal substance, the comparison with the Atlas of the Ukrainian language, and other dialectal descriptions gives grounds to claim that many of them are still existing today.

Keywords: manuscripts, individual style, language environment, language features, S. Rudanskyi, A. Svydnytskyi, M. Kotsiubynskyi.